

Dones escandaloses i ordre social a Menorca (1726-1736)

Josep Maria Perlasia i Joan Pons i Alzina

Conservaré jo més ma fama, mon honor?
No: los humans, esclaus de vanes opinions,
lo fan tot dependir de ses prevencions.
Ah, que difícilment l'honor és adquirít!
Sens infinitats sudors logar-lo no podem
i sens la menor culpa a voltes lo perdem.

Joan Ramis i Ramis:
Lucrecia, Acte V, escena I (1769).

1. A'Illa de Menorca, és encara possible sentir aquesta dita: «Ses dones de Menorca sempre han estat molt senyores». La memòria popular sembla recollir així, amb ambigüitat, la tensió històrica que, en el temps, ha anat teixint les relacions socials entre les dones i els homes de l'encontorn, tramant-ne un seguit d'expectatives culturals i pautes d'acció que la historiografia coneix, avui dia, com a relacions de «gènere»¹.

A la vida antiga menorquina, la transmissió oral de la memòria dels mots a dins i fora de les cases, i llur fixació en relats, romanços, dites, cançons, pintures i fulls impresos, ha permès d'esguardar, com a ben revifades, algunes formes de vida acomodades sota el lema *pro aris et focis* («per l'altar i per la llar»). Com a molts d'altres indrets, el

¹ El concepte gènere expressa el conjunt de rols socials que es defineixen com a propis de cada sexe en un context històric determinat. El gènere és entès, doncs, com una relació social re-creadora d'identitats dels cossos sexuals; vid. J. W. Scott, «El género: una categoría útil para el análisis histórico» a M. Nash i J. Amelang, *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*. Valencia, 1990, pp. 23-56.

vell tòpic de la casa com a institució corporativa de referència central —això és, generadora de relacions humanes de comunicació i ordre, jerarquia i conflicte—, seria assimilat a una fórmula jurídica, àmpliament divulgada per la literatura i la moral de l'època: *foemina impotents*.

Darrera aquest tòpic, rauia una noció de complementarietat mútua, però asimètrica, entre ambdós grups sexuals. Es a dir: una vaga referència ideològica que posava l'accent en l'opacitat d'un *reramón* domèstic femení. Així, idealment, podia predominar la ficció formal d'un espai domèstic i afectiu de competència confiada a les dones, en contrast amb un món exterior ordenat per alguns homes. Sense fer escarafalls d'aquest bagatge, moltes descripcions costumistes de la vida local «tradicional» han dibuixat, insistentment, una vida familiar dominada per la virtut del silenci femení², car ésser molt senyora volia dir ésser «molt de casa».

Ara, alguns estudis aprofundits de la vida pre-industrial europea han suggerit darrerament com en certes àrees, la convenció que presenta com a ben senyalada la protecció masculina de la vida familiar tenia més sentit com a norma ideal, que no pas com a pràctica absoluta en la vida real³.

Si enmarquem la tradició menorquina en el context meridional europeu pre-industrial de subordinació del gènere femení en l'educació, el treball i la família, davant la propietat, la llei o l'exercici del poder polític, hom constata com les ideologies hegemòniques de preeminència masculina han representat persistentment les experiències de femineïtat com a quelcom associat confosament amb nocions binàries d'ordre i desordre; d'equilibri i d'amenaça, entesa aquesta, reductivament, com d'arrel clarament fisiològica. Per tant, la «protecció» masculina —entesa com a salvaguarda de l'honor, la virtut i les bones maneres— esdevenia, en molts contextos, un valor considerable la composició de les relacions entre ambdós grups sòcio-sexuals⁴.

² Apud. J. Bestard, «Formes de viure i maneres d'habitar», a *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, núm. 6 (1987), pp. 24-27; A. Barrera, *Casa, herència y família en la Catalunya rural (lógica de la razón doméstica)*, Madrid, 1990, pp. 320-321.

³ S. Narotsky, «Apunts metodològics per a l'estudi del treball de la dona en la història», a *L'espai viscut. Col·loqui internacional d'història local*, València, 1989, pp. 259-277; P. E. Perry, *Gender and disorder in Early Modern Seville*, Princeton, 1990 i M. Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne*, Paris, 1980, espec. pp. 8 i 201-206.

⁴ Vid. N. Z. Davis, «Un mundo al revés: las mujeres en el poder», a Amelang i Nash, *op cit.*, pp. 59-92. J. Schneider ha relacionat l'èmfasi agnàtic amb l'aïllament relatiu d'illes com Còrsega, Sardenya o Malta, amb forta presència

Cal però, advertir que aquests estereotips socio-sexuals ténen una història. Es a dir: foren dirigits i desenvolupats per institucions laiques i eclesiàstiques, i només temptativament, en certs moments, varen resultar prou resolutius com per a prefigurar la totalitat de la vida social.

En aquest escrit ens proposem d'assajar la interpretació d'un cas de desafiament d'aquelles pautes d'ordre social i moral que caracteritzaren la primera meitat del Set-cents menorquí, sota la dominació de la Corona Britànica. Pensem que la anàlisi d'un conflicte concret ens permetrà al·ludir a un context social més ample, que ens acosti a la comprensió de com i perquè els rols socio-sexuals semblaren desenvolupar-se, a Menorca, amb uns contorns poc difuminats i molt persistents; encara que no pas tan automatitzats com sembla que s'haurien estimat els preservadors d'aquell ordre. Per tant, caldrà desafiar el filtre considerable que representa l'absència de neutralitat en la documentació conservada per tal de relligar i donar un sentit unitari a manifestacions prou variades, de la vida social de l'època.

2. L'estiu de 1726 es disparava la consciència del perill. El Vicari General de Menorca, Miquel Barceló, com a jutge del Tribunal Diocesà, tramità una lletra al governador britànic, lord George Carpenter⁵. A l'escrit s'apressava a manifestar la percepció neguitosa de l'afer:

La precisa, y devida obligación del Sagrado encargo en que indignamente me hallo, me obliga a representar y poner en la alta comprehención de V. Exa. los inconvenientes, que al Servicio de ambas Magestades resultan de la Notoria publicidad, con que muchas Mugeres Paysanas continuan sus carnales, ilicitos, y escandalosos tratos, con diferentes Sugetos de la Ysla; y esto con tanta

d'activitats ramaderes; la noció d'honor vindria relligada culturalment a la virginitat femenina en societats patrimonials fortament competitives («Of vigilance and virgins: honor, shame and access to resources in Mediterranean societies», a *Ethnology*, X, I (1971), pp. 1-24). Elements per a una revisió crítica sobre la bibliografia sobre «honor a la Mediterrània», són presents a S. Brandes, *Metaphors of Masculinity. Sex and Status in Andalusian Folklore*. Pennsylvania, 1986, pp. 180-181 i «Virginidad y machismo: el honor de la mujer en el siglo XIX», a l'obra de Juan i Verena Martínez Alier, *Cuba: economía y sociedad*, París, 1972, pp. 52-55. L'autora relaciona la protecció de l'honor amb el principi hereditari, com a determinant d'estatus social en contextos jeràrquics i endogàmics. Tanmateix, suggereix que el valor atribuït a la virginitat és inversament proporcional al grau de mobilitat social; val a dir, al grau de llibertat individual disponible en un ordre polític.

⁵ Arxiu històric de Ciutadella (AHC), *Llibre d'ordres i correspondències amb el Governador*. Carta del Vicari General al Governador, 30-VI-1726, fols. 462r. i v.

desvergüenza que de ello se experimentan muchos perjuicios, y graves daños al bien publico de la Ysla, y se perturba la paz, y buen concierto entre las familias; Y entre semejantes Mugerres hay algunas Casadas, que teniendo vivos en la Ysla sus maridos, sin temor de Dios ni de la Justicia, viven publicamente amancebadas con Sugetos Britanicos en sus propias casas (cosa que ninguna nacion lo permite) y de Semejantes desvergüenzas toma motivo la juventud de soltar el freno de su vergüenza, y entregarse a sus desordenados apetitos, y cahen en un abismo de offensas contra su Divina Mag.: y ocasionan muchos daños assi a las Tropas de Su Magd. (Que Dios gde.) como a los demas nativos de la Ysla sus fieles vassallos. Otras hay, que sirviendo el desdichado y vil officio de publicas alcabuetas hazen caer y tropeçar muchas Donzellas en semejantes desgracias, ocasionando a las familias, Padres y demas parientes muchas affrentas, y imponderables enfados: Y siendo todas estas cosas tan contrarias a la ley de Dios Nuestro Señor y tan nocivas al servicio de Nuestro amado Rey (Dios le gdc.): Por esto deseoso del servicio de ambas Magestades, lo pongo por descargo de mi conciencia en Noticia de V. Exa. afiançado que el zelo, y rectitud de V. Exa. no permitiran semejantesescándalos, si que se dignara V. Exa. poner el remedio a semejantes abusos, y desvergüenzas, pues no han bastado los sanctos, y frequentes Avisos, que por medio de los rectores, y otros zelosos sacerdotes, he mandado a semejantes Mujeres pues continuan en sus Publicidades totalmente olvidadas de su salvación.

La carta del zelós religiós⁶ ens interessa *in extenso*, per la notable coherència en la presentació de l'amenaça que implicava la publicitat els comportaments d'algunes «fembres seglars» —tractes «carnals», «il·lícits» i «escandalosos»— al «bé públic» de la Monarquia⁷, així com al «bon concert de les famílies». La correspondència entre els plans moral, religiós i polític —amb forts lligams metonímics i analògics—, esdevé ací, sistemàtica.

⁶ A Menorca poques eren les famílies poderoses que no encomenaven filles i fills al Claustre o a l'Església. Després de 1715 s'afegí al clero local l'èxode d'eclesiàstics mallorquins compromesos amb l'austriacisme. A causa d'aquella preeminència, el Vicari interí entre els anys 1727 i 1739, M. Barceló, es considerava vexat per les reformes eclesiàstiques del Tinent Governador, Richard Kane. La polèmica, llarga i infructuosa, havia distanciat ambdues potestats. Vid. B. Laurie, «Richard Kane y su mundo», a *Revista de Menorca* (1980), pp. 133-155 i 234-262.

⁷ Cfr. l'associació entre deshonestetat i «publica diffamació» present a la tradició jurídica catalana, segons la Constitució "De adulteris i estupro, e de vils fembras no estigan entre bones gents en hostals», a *Constitucions i Altres Drets de Catalunya*, Barcelona, 1988 (1495), Llibre IX, títol VIII, pp. 384-385 i 1973 (1704), p. 418 i en el comentari de V. Ferro a *El Dret Públic català. Les Institucions a Catalunya fins el Decret de Nova Planta*. Vic, 1987, p. 358.

Per tal d'«extirpar» la mala vida de les dones, el Vicari proposava la solució més ajustada a l'ordre polític vigent: llur reclusió correctiva a una casa (on l'honor havia de restituir-se mitjançant la disciplina laboral) instal·lada a cada terme, o bé el tancament de totes a una casa a Ciutadella. El Vicari desestimava l'altra opció repressiva: «porque el destierro de semejantes mugeres fuera de la Ysla a mas de reconocerlo inutil por su enmienda, y salvacion se ha experimentado que dentro de pocos dias buelven a la Ysla, y viven con el mismo escandalo que antes». Quinze dies després, Lord Carpenter adreçava la carta del Vicari General als Jurats de Ciutadella. En ella, els demanava consulta sobre el particular. Així tanmateix va procedir amb la resta d'Universitats⁸.

El 17 de juliol de 1726 els Jurats d'Alaior van contestar al Governador amb la proposta concertada en aquells casos, «por ser del Servicio de Dios, y del Rey nuestro Sr. y conveniente al bien publico que sean encerradas en su propio lugar donde han cometido, y son mas notorios sus escandalos». Es donaren dos motius per al tancament: «porque assi con el espexo delante los ojos escarmienten las demas, y tambien porque de esta manera se evitaran dificultades entre las Universidades en caso que sea necesario socorrerlas en algo por sus alimentos».

El dia següent, els Jurats de Ciutadella, terme que reunia un nombrós clero i una noblesa prepotent, vestiren llurs robes amb insígnies brodades, per tal d'assistir a la sessió del Consell Municipal. El vigor consuetudinari de llur preeminència simbòlica fou, un cop més, encoratjat en fer entrada els Magnífics en el Consell, acompanyats pel macer⁹.

Aquell dia s'havien afegit algunes «personas extraordinarias y de la major Intelligencia», cridades amb el propòsit de deliberar sobre la causa d'escàndol. La reunió va cloure's amb la resolució que les «donas escandelosas sien retirades en un puesto ahont pugan emplearse al servey de Deu Nre. Sr. y abstenirse de la publicidat del pecat y de las ocasions procsimas de pecar y fer pecar». Amb aquesta política es votà la dotació d'una casa de reclusió, «ahont se podran posar las tals donas de tota la Ysla reclusas sens mes comunicacio que dit majordom y se muller (...) a los quals se ordenara no permetrer el parlar y conversar ab ditas donas persona alguna que no sia Pare Mare, o, Germans y encare ab estos en p(resen)ntia. de dit majorDom, o, majordoma».

⁸ AHC, *ibid.*, 15-VII-1726, fol. 463 i ss. Els Jurats eren encarregats locals dels afers fiscals, de proveïments i d'ordre públic de cada terme administratiu.

⁹ A. Ramis i Ramis, *Noticias relativas a la Isla de Menorca*, Quadern V. Maó, 1829, pp. 16 i ss.

Segons la deliberació, algunes dones haurien d'ésser mantingudes a càrrec de la pública almoïna («las de que no fossen bastants los bens que puguén tenir i el propi treball per lo sustento necessari de manjar i vestir»), però d'altres, pel propi treball, enfilant i cosint («axi de grat, com per forza a directio dels regidors Elegidors»).

La composició de la institució seguia el mateix criteri que d'altres obraries i confraries menorquines; un criteri d'equilibri jeràrquic que semblava reflectir la correlació de forces locals¹⁰. A més del majordom/a es preveia l'actuació de cinc persones compromeses en el govern de la casa: quatre regidors seglars (un cavaller o ciutadà, dos pagesos, un menestral) i un eclesiàstic. A cadascun d'ells era previst d'encomenar-li tasques específiques: aplegar almoines entre particulars i pagesos els primers, cercar feina per les dones i comercialitzar llur producció el menestral i la cura «del past espiritual de exortacions, confessions et alies», el darrer.

El 22 de juliol els mateixos jurats de Ciutadella, pensant en el «Beneficio y quietud publica» previstos en l'acció coercitiva, s'adreçaren al governador, «solicitando en todo y por todo la protección de vuestra Exc(elenci)a».

El mateix succeí en la Universitat de Mercadal, la més pobra de l'illa. Els Jurats, «atendiendo a la imposibilidad de esta U(niversida)d para fabricar reseptaculo», convingueren a participar en la dotació limitada d'una casa fora del terme, limitada només a les necessitats de les recloses provinents del propi terme.

La documentació oficial, ben minsa, no ens permet conèixer qui eren aquelles dones. Si coneixem, però, que en alguns termes hi havia una certa tradició d'intents de reglamentació de l'activitat de dones «mundanas». L'historiador local Antoni Ramis i Ramis recollí, el 1832, alguns antecedents —del 1567 i el 1606— d'aquells projectes de reclusió¹¹. I tanmateix, anotà els esdeveniments del 1726 (amb certa confusió en la data ja que els anglesos no varen adoptar el calendari gregorià fins el setembre de 1752): «Sea que esto no llegase a verificarse, o que el mal fuese en aumento, es indudable que a 1727 se trataba de que cada pueblo tubiese una casa de reclusion,(...), el Juzgado de la Real Gobernación con auto de 22 de Marzo de aquel año mandó (infuctuosamente, pues tampoco tubo efecto) se recogiesen las mujeres mundanas, destinandose para su reclusion una casa en cada pueblo, que deberia ponerse al cuidado de sus

¹⁰ J. Armstrong assenyala el caire representatiu de les èlites dels diferents estaments locals, excepte el cos eclesiàstic. Per la via d'insaculació, eren reunits en el Consell de Magnífics Jurats cavallers, ciutadans, menestrals i pagesos (*Historia de la Isla de Menorca*. Ciutadella, 1978 (1752), p. 111).

¹¹ A. Ramis, *Idea del Antiguo directorio, ó libro de los Bayles y amostazenses de la Isla, y suplemento al pariatge*. Maó, 1832, pp. 16-17.

respectivos Mayordomos, siendo uno de ellos Eclesiastico para el gobierno espiritual, y en caso de no alcanzar el producto de las prestaciones para la manutención se suprima el deficit de los caudales publicos (id.)».

En resposta a una comunicació del 15 de juliol, els Jurats de Maó, amb la major de les retòriques, donaren llur conformitat al projecte. Era el 3 d'agost de 1726. Però tres anys després, l'afer encara seguia ben viu. El 18 de setembre de 1730 els Magnífics de Maó adreçaren una lletra als seus col·leges de Ciutadella. En aquella correspondència interna a l'administració hom pot advertir una viva inquietud pel curs del cas de les dones que «sirven de manifiesta distracción e inquietud a muchas casas». El recurs a la metàfora mèdica per a extingir «tan enorme vicio» ja havia esdevingut usual. Finalment, els Jurats es refermaren en el projecte de 1726: «habiendo discurrido en una junta el medio se podia tomar para extinguir tales escandalos, y pacificar la Ysla: no encontramos de mas propio, y eficaz, que el que ya se havia resuelto en tiempo de Lord Carpenter, a petición del Vi(cari)o Gral. y con resolución Uniforme de todas las Universidades de la Ysla»).

L'Acta de la Universitat de Maó del 4 d'octubre de 1734 recull el mateix estil de voluntat assistencialista, però impotent, donada la manca de recursos. El nou governador, Richard Kane, havia aprovat el decret del seu antecessor, Lord Carpenter. Aquest cop, però, a la relació s'afegí una informació important: el tancament tenia sentit en la mesura en que «judicant de embarcarles no las serveix de esmena alguna si de gran dany puis que quant se atroban al puesto ahont son desterradas á las horas cometen molt més offenses contra sa divina Ma(gesta)d».

Els Jurats de Maó encomanaren als de Ciutadella el compliment d'aquell decret. Els de Ciutadella varen contestar que ja havien triat la casa per tancar-les. La mateixa relació esmenta els esforços encetats als terme de Maó, «atrobantse com se atroban muchas donas escandalosas».

La persistència i extensió geogràfica de l'afer queda demostrada per la documentació corresponent al 1736. Vora dos anys després de les primeres deliberacions, ens consta ara l'única realització del projecte de reclusió, a la Universitat de Ciutadella.

El 17 de juny una relació administrativa afegí noves informacions sobre el cas. Joan Font, assessor de la Reial Governació, havia deliberat amb el Jurat Clavari d'aquest terme sobre «las maldats de ditas donas, pues ademes de esto, son medi ditas donas de desflorarse algunas fadrinetes». A la conversa, Font li exposà en una notícia molt precisa les seves intencions de reforma moral: «a semblant donas de Maho, dit S. Ass(es)or las havia extretes fora de la Isla per España, y Franse, no las han volgudas admeter en ditas parts, y en las mateixas embarcaciones las tornaven a Menorca; y que lo millor medi, hera

segons considerava, posar ditas donas tencadas y presas en unes cambres de lo Hospital de esta Ciutadella, castigantlas amb assots, y ab cadena, en lo cas de ser proterbas en la sua mala vida, puys alli, molt de P.P. espirituals passarian á exortarlas, y encaminarlas per la sua salvacio, y de esto seria excarament de las altras donas per no caure en semblant miseria»¹².

Joan Font consultà també amb l'obrer de l'Hospital General de Ciutadella, Gabriel Saura, sobre la possibilitat d'establir un dipòsit provinent de les almoines estimat en 25 lliures anuals per a comprar el pa necessari per al manteniment de les internes. Altras 25 lliures haurien de ser aportades per la Universitat d'efectes de la talla. La votació del Consell, unànim, aprovà una ordre de detenció i tancament a l'Hospital de les dones de Ciutadella i son terme. Algun temps després, el Jurat Clavari, Agustí Carrió manifestà l'exemplaritat de l'administració, mentre féu enregistrar l'extracció de les primeres lliures del quadern de la talla amb aquest destí¹³.

Mentrestant, a Maó, s'havien suspés les resolucions del 1734, «per attrobarse la U(niversita)t tant falta de medis per la gran carestia de grans».

El 22 d'agost el Consell esmenta la possibilitat d'adquirir una casa propera a l'església de Sant Antoni com a hospital de pobres malalts i per la clausura de dones escandaloses. Però, finalment, es resolgué que «per esser cosa de pes que se dexia per altra ocasio»¹⁴. No en tenim notícies de cap altre consell al respecte.

3. Convé fer notar que l'afer no és singular del món menorquí. Ben al contrari, en altres illes que esdevenien enclavaments comercials a l'economia mercantil set-centista, es succeïen idèntics contactes entre dones del poble menut i gent de mar de l'Armada anglesa, o d'altres. També a Mallorca retrobem idèntica ofensiva dels poders el 1727, quan es dotà la «Galera per la reclusió de dones escandaloses», al costat de l'Hospital de leprosos de Sant Llorenç¹⁵.

¹² AHC, *Llibre original de Consells des de 1732 en 1733 fins en 1736 en 1737*, fols. 471r-v, 472r-v.

¹³ AHC, *Llibre de Notes, 1730-1758*.

¹⁴ AHC, *Llibre d'Actes de la Universitat de Maó*, s. d.

¹⁵ Vid. Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). Real Audiència. Lligall 10, núm. 329: «Información contra Margarita Arbona, vecina de Stabliments por ser mujer deshonesto y escandalosa» (1778) i «Fàbrica de la Galera per la reclusió de dones escandaloses» a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. VII, pp. 289-290. J. Serra i Barceló esmenta l'existència d'una «Casa Piscina Espirituals para Mujeres Arrepentidas», al convent de La Pietat, «nodrida bàsicament amb

Prou semblant fou el cas de Malta, en un context on el dot esdevenia una institució central i, on tot just, s'estenia una important indústria domèstica rural del cotó que ocupava intensivament mà d'obra femenina a temps parcial¹⁶.

L'extracció social de la de la tropa i la marineria co-protagonista dels escandols, provenia sovint, dels baixos fons dels ports. No era gaire infreqüent que bona part de la gent de lleva o la progressivament assalariada, es tractés de condemnats per delictes civils¹⁷.

Al microcosmos menorquí, un autor tan del gust de filigranes neoclàssiques i efusions pre-romàntiques com era Joan Ramis i Ramis, germà de l'historiador Antoni¹⁸, no havia deixat d'enregistrar el batec frisós de «joves perillosament rialleres, veïns queixosos de serenades, homes satisfets de dur banyes i d'altres que en fugen, fent-se frares si cal, *medams* i *majos...*»¹⁹. En aquestes poesies satíriques, de més intenció que naturalitat en una expressivitat «popular», Ramis es burlava insistentment de diversos tipus humans: joves beneïtes i presumides, o bé, de grotescs «encapullats» i «frases coguts» aconsolats per al·lotes i beates, com aquell Fra Puriol, qui «sa carn de famella era que ell més amava» (III):

«A totes preferia na Martina,
hermosa i jove i de vint anys d'edat,
i com el frare, alegre i llibertina;
amb ella allí sovint havia estat
i no per ensenyar-li la doctrina
sinó per repetir la seva habilitat»

Aquest substrat infiltrat de paraules, gestos i mirades d'expressió plebeia i «desvergonyida», no gens menys sexista que la dels

prostitutes» («Delinqüència a Mallorca en el segle XVII (1613-1619)», *ibid.* (1987), p. 116).

¹⁶ Cf. F. Ciappara, *Marriage in Malta in the Late Eighteenth Century (1750-1800)*. Qormi, 1988, p. 82 i ss.

¹⁷ A la documentació baleàrica abunden els testimonis de soldats i de mariners als processos judicials, així com alguns casos de bigàmia. Vid. J. Martí Cordera, *Arxiu Històric de la Pabordia de Santa Maria d'Eivissa*, Eivissa, 1990, pp. 252-253.

¹⁸ Joan Ramis, figura senyera de la Societat Maonesa de Cultura fou ell mateix autor de diversos escrits històrics locals i estudiós d'alguns temes de Filosofia Moral. D'acord amb el seu biògraf, J. Carbonell, el 7 de març de 1779 havia llegit a la Societat un *Discurs sobre la continuació de la Societat* (vid. «La obra literaria de J. Ramis i Ramis», *Revista de Menorca* (1967), I, pp. 5-64).

¹⁹ J. Ramis, *Poesies burlesques i amoroses*, Maó, 1989, especialment els poemes I, VI, XI, XXI i XXIII.

servidors de Sa Majestat, sembla haver-se arreplegat llavors al port de Maó²⁰. Entrelligat cultural, s'esdevenia extensió i manifestació d'unes relacions socials encara molt personalitzades i localitzades en espais comunitaris.

Hans Medick ha apuntat amb finor com moltes formes de vida plebeies, pròpies de petits productors i productores encerclats per la lògica mercantil, oscil·laven encara al segle XVIII entre unes pautes de consum molt incertes, i unes atapeïdes xarxes d'intercanvis comunitaris (relacions de parentiu, de veïnatge, d'amistat o solidaritat laboral). No és possible, per tant, afirmar que es tractés d'una «cultura tradicional rebel», ans més aviat, foren unes formes de socialització i auto-consciència amb un potencial autònom, però en bona mesura, alienat i, ben sovint, expressat en el consum ostentós: homes i dones que públicament apostaven a qualsevol joc; ara legal (com el «pelet» i les «taules») o il·legal (daus, «terribella», «cabreboc», «altinela»...), mascaven i fumaven tabac, vagareïjaven, bevien licors —malgrat les prohibicions reiterades— o, en fi, menjaven constantment, sempre de la forma més desimbolta «pel màxim disgust i la desaprobació de gents pietoses i honestes»²¹.

Així, ens sembla versemblant que les relacions socials «escandaloses» que donen sentit a l'afer de 1726 cal veure-les referides a un àmbit mercantil, però amb una presència viva encara d'intercanvis pre-econòmics i de despeses incertes, altament ritualitzades i amatents a la pròpia reproducció socio-cultural.

Des de les primeres dècades del Set-cents, però, Menorca serà ben lluny d'ésser autònoma en termes polítics econòmics i religiosos. Més aviat, la dependència forçada militarment induí l'illa vers la creixent integració en els mercats interregionals de l'època. La via mercantil incidiria, indirectament, en l'aprofundiment des de plantejaments polítics eminentment assistencialistes, vers d'altres clarament estigmatitzadors.

²⁰ Segons A. Murillo, dels 11.100 habitants estimats a Maó el 1749, gairebé un 40 % dels actius treballaven a la manufactura, principal font local de treball, conjuntament amb les activitats comercials («La revota menorquina de 1810. Aproximació al primer intent autonòmic de la Menorca contemporània», a *Randa*, 2 (1976), p. 63).

²¹ H. Medick, «Cultura plebeia en la transició al capitalisme», a *Manuscrits* 4-5 (abril 1987); espec. pp. 239-252. Sobre el consum de licors (malgrat les prohibicions), J. Armstrong, op. cit., pp. 199, 233 i 237 i també A. Ramis i Ramis, *Notícies...* Op cit Quadern VII, Maó 1838, pp. 33 i ss. El seu germà, Joan, considerava l'abús de licors, espècies, sal i peix com a causes eminentes de mortalitat, conjuntament amb els efectes de la calor i la «inconstància del clima» (*Ensayo sobre la Topografía e Historia Natural, Civil y Política de la Isla de Menorca* (1786), p. 189).

A Maó, la burgesia començava aleshores a fornir, des de la dècada dels anys quaranta, i fins al retorn a la sobirania espanyola el 1781, una acumulació considerable de capitals a costa de la franquícia comercial, el corsarisme i l'apropiació de terres per mecanismes usuraris. Com ha explicat A. Murillo, les comandes d'«hidalguia» s'afegiren als béns seients d'un sector mercantil i rendista que cercava la via dels honors —i pertant, de l'aprofundiment si més no, retòric, en les *distàncies*— socials²². Potser per això, quan el 1782, la Universitat de Maó trameti un informe sobre l'estat del terme al cap de la Junta de Govern, Juan Baptista de San Martín y Navaz, a l'apartat «Costumbres morales» respongué: «Seria conveniente prohibir toda clase de juego, y establecer una casa de reclusión para retirar mujeres perdidas»²³. Fins aquell moment, cap d'ambdues Magestats referides pel Vicari Barceló, ni la Britànica ni la Catòlica, foren, en realitat, en disposició de concentrar (i menys encara, de dreçar) el monopoli de la moral o dels costums.

4. Una de les fonts més acurades pe al coneixement de la vida illenca a les darreries de la dècada de 1730 és la descripció de Menorca, la seva història, costums i recursos, pel jove enginyer militar anglès John Armstrong. *The History of the Island of Minorca* és un registre de notes dels anys 1738-40, reelaborades en clau espistolar, adreçat al Brigadier-General de les forces britàniques Richard Offarrell, i editat per primera vegada el 1752. Allà hi trobarem disperses algunes observacions entorn als codis i els símptomes de la interacció social d'ambdós grups sexuals.

Fixem-nos-hi que es tracta d'una font publicada estimable, sempre i quan però, gosem mantenir ulls fits en la construcció del testimoni de l'autor i ens imaginem críticament les expectatives de l'alt destinatari. Això vol dir, entendre el tramet de l'escriptura com a organitzat en certs aspectes per una convenció de conceptes, alhora implícits i explícits, pròpia de l'època i del medi social de l'autor. Des d'aquesta perspectiva²⁴, hom adverteix que el text d'Armstrong presenta de forma contrastada enunciats que, de forma sistemàtica, connoten jerarquies i emmascaren desigualtats.

²² A. Murillo, «La revolta menorquina...», *op. cit.*, pp. 57-59; id. «El puerto de Mahón y las evoluciones menorquinas, 1740-1911», a *Revista de Menorca*, II (1970), pp. 185 i ss.; id. «Antonio Ramis i Ramis: l'home, l'obra i l'època», *ibid.* (1989), pp. 198-199.

²³ *Respuesta-informe de los Jurados de Mahón a la Junta de Gobierno de Menorca (1782)*, a R. Piña Homs, *La reincorporación de Menorca a la Corona española, 1781-1798. (Medidas de Gobierno y Administración)*, Palma de Mallorca, 1983, p. 137.

²⁴ J. W. Scott, *Gender and Politics of History*. New York, 1988.

L'estil descriptiu i el temteig de precisió de la «Història Civil i Natural», propers a la *Naturphilosophie* romàntica, tendeixen a convencionalitzar la natura menorquina en registres protocolaris i alhora, a naturalitzar les relacions i les injustícies socials. Així el discurs pot oposar, sense estridències ni subjectivismes aparents, universals masculins a especificitats femenines.

En criteri d'Armstrong, l'illa comptava l'any 1741 amb 27.824 ànimes: 12.000 dones, 15.000 barons i uns 300 religiosos. Això hauria de significar una asimetria considerable entre ambdós sexes i, en raó de l'autor, un factor de pes a les avaluacions sobre els costums als seus ulls «absurds» i «mandrosos» dels catòlics menorquins²⁵. L'autor, interessat a ajustar les tesselles d'un marc exòtic i tanmateix, preocupat per l'aparent despoblació del territori, en cap moment s'aturà en el retrat humanitzat de la composició o del comportament dels grups familiars que l'habitaven. Colonialitzador amatent, observador de costums i naturalista sensible, Armstrong va remetre's a les forces de la natura i de l'economia política internacional per a explicar-se per què «estas pobres gentes malgastaban el tiempo en diversiones infantiles, descuidaban casi todas las ventajas de su clima y situación, y se contentaban con importar mil cosas necesarias y dos veces el número de cosas supérfluas, de países extranjeros, y las pagaban al contado» (p.24)

Tampoc va captar l'experiència de les dones sense l'embolcall mitjàncer —de referència masculina— de les relacions familiars. Fonamentalment, l'aplec de «cartes» enregistra, al costat de greus descripcions naturalistes i sòcio-polítiques, un seguit d'estampes de la quotidianitat menorquina que li xocaren fortament. A la manera dels croquis costumistes de pintors com G. Chiesa o A. Schranz²⁶, la impressió tramesa pel jove enginyer evoca un conjunt quotidià, on els marits menorquins miraven de reservar-se un domini sobre el

²⁵ J. Armstrong, *op. cit.*, pp. 115 i 203. La historiografia demogràfica posterior ha considerat l'anotació del britànic com una clara sobreestimació de la població real; A. Ramis apuntava (*Notícies...*, *op. cit.*, Quadern I. Maó, 1826) la xifra de 21.000 persones, i M. L. Dubón l'ha ajustada en 20.800 (*vid.* «Expansió i recessió demogràfica a Maó, des de 1741 a 1840», a *Trabajos de Geografía*, núm. 38 (1984), pp. 27-40).

²⁶ Són ben remarcables els retrats de menorquines de l'època de G. Chiesa, pintor napolità coneixedor de l'art de Travesti, que restà a l'illa des de 1728 fins els seu decés, el 1789. Especialment destaquen les aquarel·les i teles amb motius de balls populars, on tots els personatges estan tractats individualment posant molta cura en detalls particulars, com als intitulats «Festa Popular de Sant Llorenç de Binixems» o l'«Estudi d'indumentària femenina» (Col·lecció Vives-Campomar); *vid.* *Giuseppe Chiesa i el seu temps*, Maó, 1985, i G. Julià i Seguí, «L'escola de "vedutisti" menorquina: el pintor alemany Anton Schranz», a *Revista de Menorca*, I (1990), pp. 30-44.

comportament exterior, i en la mesura del possible, interior de les dones²⁷.

Un dels trets d'habituds més remarcables dels barons menorquins respecte a les dones sembla ser la seva notable gelosia. El festeig — sempre segons anotacions del militar britànic — era entrenament i forcegeig de cara al futur compromís: «Pues las damas han aprendido bien, que con cuanto más rigor tratan a sus galanes, tanto mejor se portan probablemente después del matrimonio» (p.193)

Els fadrins havien de superar les restriccions familiars i comunitàries a l'accés de l'espai femení²⁸ per tal de manifestar llurs ratxes d'il·lusions i delits amorosos: «Esta galantería es generalmente de poca duración; y apenas terminada la ceremonia nupcial, es cuando el esposo arroja la máscara y pronto aparece el tirano; mientras la pobre esposa insensiblemente se sume por toda la vida en los pesados trabajos caseros»(p.139).

Un cop formalitzat el contracte familiar (*sa mitja creu*), aplegats el dot i l'escreix, era previst per l'esposa el pas de la tutela del pare a la del marit. La transició es remarcava simbòlicament amb l'acció mitjançera del ritual. Curadora de la inaccessibilitat femenina, la retòrica eclesiàstica postridentina semblava re-avaluar en el món dels símbols —sobretot visuals— una imatge sacralitzadora de l'afectivitat femenina i de la maternitat. «La Santa Mare Església» era, per als coetanis, quelcom més que una metàfora, fins al punt de reconèixer-se l'Església en aquelles capacitats. Alhora, però, les pautes de representació d'un rol passiu, havien d'implicar per a les dones de carn i ossar, un greu detriment psíquic²⁹. Per aixó, casar-se deuria

²⁷ Vid. L. Accati, «Entre mari et enfants, aspects sociaux d'un conflit affectif», a *Annales ESC*, vol. 2 (1982), pp. 199-221, i «Il furto del desiderio. Relazioni sociali nell'Europa cattolica nell'XVII secolo», *Memoria*, n. 7 (1983), pp. 7-16.

²⁸ Encara l'any 1948, el bisbe de Menorca insistia, en una allocució pastoral, en la propietat del costum de demanar permís a les autoritats eclesiàstiques abans d'entrar a casa de les núvies. Tot evocant antecedents set-centistes, el bisbe recalrava «la antigua constumbre cristianísima de vigilancia paterna, con que se desarrollaban en el seno de las familias menorquinas las relaciones prematrimoniales. Era práctica al estrecharse éstas, pedirle al Vicario general, por medio de solicitud cursada por el propio párroco, licencia de la Curia para entrar el futuro esposo en casa de la futura esposa y tratar con ella» (*Boletín del Obispado de Menorca*, 6-XI-1948, pp. 141-145). Així, el Vicari General havia d'expedir la llicència en un imprès signat, ratificat posteriorment pel Notari Secretari de la Cúria. I només quan el rector havia dipositat el seu consentiment al document, podia el nuvi entrar a casa de la núvia.

²⁹ L. Accati, «Débito conyugal e interés eclesiástico: la economía de los sentimientos», a *Historia Social*, n. 7 (1990), pp. 5-18; D. Juliano, «Aproximación a la situación de la mujer en Cataluña. Estereotipos e indicadores objetivos», a *Comentarios d'Antropologia Cultural*, n. 5 (1983), pp. 92-93.

permetre aleshores a les joves menorquines comprendre la vida de llurs mares.

La cerimònia nupcial era sempre acompanyada d'un banquet. Era costum que la sogra regalés una filosa a la seva nora. La caixa de núvia —aportada per ella mateixa— incloïa els vestits³⁰. Els paraments de l'axiovar els aportava el marit: llit, pastera, sarnador, còssil i caldera. Per a les joves sobrevingudes, la pauta de replegament vers l'espai interior de la casa (i de la sensibilitat), es reforçava idealment per un altra pauta d'arrel religiosa, que pretenia induir una moderació moral en el menjar i en el beure³¹: «En general son muy moderadas en sus comidas, y sólo algunas de ellas, excepto las que están pervertidas, beben vino y licores» (p.237)

Armstrong afegí una descripció del costum sancionador: «Las más abandonadas al sexo, son desterradas a los sitios peores de la Isla, y algunas veces son expulsadas de ella» (id.)

Antoni Ramis en féu esment, alguns anys després, dels detalls de la coacció comunitària: «Para las mugeres mundanas había en los diferentes pueblos de la isla un cierto parage, ó lugar donde debían demorar, cuya precisa obligación se les impone, y ademas se les prohíbe llevar abrigo, ó sea la mantellina: providencia muy bien pensada para evitar el escandalo y mal ejemplo que se sigue á la juventud de vivir aquellas diseminadas en varias partes de la Isla»³²

Una de les manifestacions més clares de l'interès a restringir l'accés femení a l'espai extradomèstic era la convenció que les dones no aprenguessin de lletra, car la femeneïtat agradable era associada a un espai laboral i reproductiu, portes endins. Diu el britànic «Apenas hay mujer en el país que sepa escribir o leer, lo que no es por falta de capacidad, sino a consecuencia del carácter celoso de los hombres que no quieren proporcionarles medios para intrigar, a lo cual las inclina el calor del clima y en lo que, sin embargo, son extremadamente circunspectas y reservadas» (p.192)

«La economía doméstica de estas mujeres gira sobre un pequeño círculo: hilan su lana o hilo, de los cuales se hacen sus vestidos ordinarios; hacen y componen la ropa blanca de la familia, y algunas tejen un pequeño encaje para su propio uso, en ocasiones extraordinarias» (p.193)

Un historiador coetani d'A. Ramis no s'estalviava distància estètica en descriure un *oikos* idíl·lic a cada llar³³, però oblidant-se,

³⁰ Vid. F. Hernández Sanz, *Compendio...*, op. cit., pp. 290-291.

³¹ Armstrong, p. 237. Cf. la correlació entre control corporal i social esbrinada per M. Douglass a *Símbolos naturales*, Madrid, 1978 (1970), p. 94.

³² A. Ramis, *Idea...* op. cit., p. 16.

³³ F. Barceló y Camaris, *Historia de Menorca* (1837), publicada a la *Revista de Menorca*, n. 144 (1932), pp. 231 i 258.

significativament, d'esmentar totes les tasques —domèstiques o no— relligades a la cura d'infants i malalts, a l'aigua i a la cuina, als horts i als petits ramats: «Las mujeres jamás estan ociosas, pues consiste entonces su descanso en hilar con su rueca o remendar ropa vieja a la luz de la hoguera o de un amortiguado candil (...) trabajan todos, unos remendando la ropa, otros hilando, haciendo nudos...»

Tornem, però, al testimoniatge d'Armstrong. D'acord amb aquest, el *gipó*, —peça de vestir negra amb mànegues, oberta pel davant, ajustada i cenyida al cos, i que cubria el tronc des dels múscles fins a la cintura—, junt amb el tocat blanc o estampat, gairebé permanent i de formes prou variades (el *rebosillo*), facilitava aquella experiència de tan exagerada discreció i decòrum: «Al ponerse el rebosillo cuidan de cerrarlo apretado debajo de la barbilla, por efecto de lo cual sus mejillas aparecen más henchidas; lo que es una vanidad de estas flacas damiselas; que aprecian la gordura, como sucede con otras cosas, ya que es tan rara entre ellas» (p.198)

La qualitat de la roba esdevenia marcador social de diferents posicions socials femenines: seda, damasc o tisú per les més senyores, que tanmateix duïen sovint els malucs adornats amb una cadena o un rellotge d'or; indiana i tafetà per a les dones dels grups més subalterns³⁴. La descripció impressionista del britànic palesa, malgrat tots els ets i uts, un nivell de vida «acceptable».

Les menorquines gaudíen —sembla ser— de poques ocasions per a mostrar-se en públic. Quan les festivitats del calendari legitimaven la sortida al carrer, fadrines i esposes havien de fer-ho sempre amb una gran reserva i modèstia: «Las ocasiones que tienen estas mugeres de exhibirse son pocas, pues emplean el tiempo en quehaceres domésticos; de modo que como la moda nunca varía, sus mejores vestidos, llegan hasta la tercera o cuarta generación (...). Cuando se saluda a una mujer, ella nunca hace una reverencia, sino que inclina ligeramente la cabeza. Es la más alta afrenta intentar besarlas o siquiera tocarles la mano delante de testigos; lo que acostumbra decir en tales ocasiones es: »Mírame, pero no me toques» (p.199)

Comptades ocasions per a les fadrines eren el Carnaval, les guerres festives de taronjes i ametllanes, o els *balls encantats*. Consistien aquests en la pública subhasta simbòlica, per part del fabioler, del ball amb una soltera. Jotes i fandangos engrescaven la plaça major enllumenada, i el diner així recaptat anava a parar a la Universitat de cada terme. Però l'ull atent de l'enginyer creia veure també ací un sentiment d'enclaustrament del cos i de la ment: »Bailan en parejas, el hombre ejercitando toda su fuerza y actividad, mientras que la mujer se mueve despacio, mirando siempre al suelo (...); a menudo he pensado que sus rostros tenían más solemnidad y mortificación en

³⁴ Armstrong, *ibid.*; F. Hernández Sanz, *op. cit.* pp. 294-296.

estas ocasiones que en las prácticas más serias de su religión, que a nosotros los herejes se nos permite presenciar» (p.195)

Recapitulant. Del quadre esborsat per Armstrong, es dedueix doncs, l'alt valor simbòlic atribuït al cos femení en aquella societat³⁵. Però recordem que es tracta d'una font secundària, distanciada culturalment sense caure en el prejudici absolut; insuficient, però, per a recompondre per si mateixa les experiències de la feminitat als diferents termes illencs, car a l'esguard acolorit del britànic —un llunyà «*look at*»—, no hi cabia lliscar en certes activitats «de dones», com eren les relacionades amb la cuina i les visites domèstiques recíproques, les trobades als balcons i als espais de bugada, l'acumulació d'alguns estalvis més aviat clandestins, la transmissió interfemenina de peces de vestir i joiells. O també: el didatge, el forneig del pa, la cura de les xarxes i la collida de sal. La venda de blats i llegums a les cases. La fabricació de formatge i mantega. Els remeis casolans. El plany dels difunts. Els gestos i la tendresa que mai no es van consignar...³⁶. Activitats, totes, que embolcallaren un intramón de relacions d'afecte i amistat, en contrast, però, amb tota mar de dificultats pel creixement d'una consciència de conflicte.

L'interès, però, pels afers de l'economia política el duen a enregistrar en apèndix l'existència de nous desenvolupaments dels costums: «Si los naturales de Menorca eran antiguamente llevados por sus celos a actos de crueldad o violencia, es justo declarar ahora que desde que ellos han frecuentado más el trato de los ingleses, han aflojado mucho su antigua severidad para con sus esposas y viven en buena inteligencia con nosotros» (p.232)

Les transformacions socio-econòmiques havien encoratjat el tracte amb els «jans» forasters: «Debe confesarse que si los ingleses han traído dinero este país, ellos al mismo tiempo han contaminado a sus habitantes dándoles el ejemplo de gastarlo. Muchos de ellos han aprendido a multiplicar sus necesidades y caen gradualmente en una especie de lujo y despilfarro perfectamente nuevo para ellos» (p.127)

Cal suposar que un sector de dones del poble menut no va restar aliè a una dinàmica de relacions tal vegada associades a «estratègies de subsistència» o bé, potser, a iniciatives de caire més personal. En el primer sentit, algunes formes històriques de la sociabilitat femenina ha estat interpretades per part una important tradició historiogràfica, com a fortament condicionades pel caire vulnerable dels balanços econòmics de les famílies d'orientació de bona part de la població. De

³⁵ Cf. G. Fiume i L. Scaraffia, *Premessa*, a «Virginità», *Quaderni Storici*, n. 75 (1990), pp. 701-714; S. Cavallo i S. Cerutti, «Onore femminile e controllo sociale della riproduzione en Piemonte tra sei e Settecento», *ibid.* n. 44 (1980), pp. 346-383.

³⁶ Cf. A. Ramis, *Noticias...* Quadern VI, Maó, 1829, p. 15.

resultes d'aquesta situació, a les societats pre-industrials prou sovint es generaven un conjunt d'opcions i d'experiències constrenyides pel grau i per les formes d'explotació intradomèstica de la mà d'obra. Així, darrera l'ordre aparent i estable, moltes marginades semblaven aleshores abocades —en certs moments de la seva vida— a l'exercici del que hom anomena «la sexualitat com a recurs»³⁷.

Ara: com apunta Armstrong, no és possible deixar de banda la incidència d'un altre factor, prou decisiu en la renovació de les expectatives de gènere en clau mercantilitzada: la voluntat d'alguns grups femenins de defugir interdiccions per mirar d'assolir un nivell de consum proper al que hom imaginava propi del «Continent d'Oropa».

Per això, en aquell moment, el discurs misògin també va adaptar-se a les noves regles del joc mercantil, de vegades prenent la forma (entre filístea i jansenitzant) de la condemna al luxe. Això es reflectirà —per exemple— en els prejudicis essencialistes, no pas aliens a certa crítica social aristocràtica, del patrici Pere Pons i Portella, Jurat Clavari de Maó: «Las mujeres son naturalmente caseras, laboriosas y compasivas, pero son esquivas, poco dóciles y altivas, su vanidad en el vestir supera la moda pastoral que tuvieron en sus principios. El oro y la plata son el apetecido adorno de lo mas rica y mas pobre pudiendo resultar provecho á uno y otro estado para no adeudarse en sus necesidades. En fin el lujo desde la epoca de los franceses ha sido excesivo en un sexso y otro y con especialidad en el caso de Mahon»³⁸.

D'altra banda, els canvis no varen limitar-se a les expectatives encetades per la creixent integració a la dinàmica mercantil. Alguns trajectes vitals semblaven apuntar vestigis d'intenció que, hom diria, s'inscrivien dins l'àmbit de la decisió i la consciència personal.

El gener de 1748 tres joves anomenades Margarita esdevingueren efímerament famoses als dominis de la Gran Bretanya. Tres senyoretetes de bona família, dipositades al convent de Santa Clara de Ciutadella (Margarita Gomila, Margarita Sintas i Margarita Albertí), fugiren del claustre per casar-se, alguns dies després, amb oficials anglesos, un cop foren pregades de demanar ésser instruïdes en la religió protestant. L'afer *romancièr* provocà les més enceses protestes

³⁷ Cf. L. Ferrante, *La sessualità come ricorso. Donne davanti al foro arcivescovie di Bologna (sec. XVII)*, Florence, 1985 i «L'onore ritrovato. Donne nella Casa di San Paolo a Bologna (sec. XVII-XVIII)», a *Quaderni Storici*, 53 (1983), pp. 499-529. Des d'una altra perspectiva, M. Carbonell i E. Carrasco, «Pobres, rebels i prostitutes. Dones i marginació en l'Antic Règim», a *L'Avenç*, 142 (1990), pp. 48-55.

³⁸ P. Pons y Portella, *Noticias de la Isla de Menorca que presenta a su Theniente de Rey Dn. Joachin Guevara (1781-2)*, a *Revista de Menorca*, 1911, p. 384.

d'eclesiàstics i Magnífics. El governador William Blakney i el Secretari d'Estat de Sa Majestat, el duc de Bedford, foren pressionats pel retorn de les joves malmonjades. L'atzucac s'esdevingué llavors un seriós problema polític.

El 31 de gener de 1748, la promotora de l'aventura, Margarita Albertí, una jove de vint anys, exposà amb determinació el seu cas — «amb tota humilitat»— al General Blakeney. El cirurgià militar G. Gleghorn donà fe que ens trobem davant una instància original, «escrita i signada de sa pròpia mà»: «Que desde la edad de tres años había estado encerrada en el Convento de Santa Clara, donde nunca disfrutó de ningún placer ni felicidad de espíritu (...) Que aumentando con los años su aversión a la vida monástica, al fin tomó la resolución de convertirse a la religión protestante y ponerse en libertad aún a riesgo de su vida, prefiriendo la incertidumbre a la suerte de sufrir un encarcelamiento perpétuo, que (como la razón demuestra claramente) es innecesario para la salvación espiritual y la felicidad terrena» (...) «Vea, señor, la breve historia de una joven de veinte años y buena familia, cuya mala fortuna la obliga a echarse a pies de Su Excelencia, como único refugio (...) siendo aborrecida por sus propios parientes y expuesta a las calamidades del mundo sin haber cometido ningún otro crimen que el de huir de las persecuciones de una religión tiránica, que es tan inconsistente con el derecho natural del hombre y con las leyes de la Gran Bretaña como lo es con la razón natural y las Sagradas Escrituras» (...) «Permítaseme disfrutar de los mismos privilegios que los súbditos protestantes de un Rey inglés, cuya gloria particular es reinar sobre un pueblo libre y no de esclavos»³⁹.

5. Si mirem de revisar els testimonis espigolats, tot plegat ens ha suggerit alguns enquadraments d'època, filtrats selectivament per la gent de lletra. En raó del dèficit de monogràfies locals, conviden a compondre algunes lleus pinzellades de cara a una ulterior reconstrucció històrica, molt més aprofundida, de l'entrallat decisiu que batega darrera la descripció primicera.

D'entrada, advertim que només acurats estudis estadístics sobre l'estructura i el significat dels grups domèstics menorquins —amb documentació censal, notarial i jurídica— permetran induir conclusions fermes sobre l'aparent manca de preeminència del model de família troncal (*stem family*). Ara bé, hom pot apuntar que, a l'illa, també hi era present la protocol·lització d'aquest model de

³⁹ P. W. Dennis, «En el siglo XVIII. Un escándalo en Ciudadela. Versión inglesa», a *Revista de Menorca*, II (1972), pp. 205-224. Cita de les pp. 214-215.

corresidència i organització de la vida familiar, que tendia a confondre desigualtàriament la successió amb l'herència⁴⁰.

El dot és entès, generalment, com el valor que s'atorga a les filles per l'entrellat de les decisions matrimonials. A la Menorca d'aquells anys, esdevenia una institució clau per a tots els grups d'estatus. Fins i tot, la seva absència, definia l'àmbit de la marginació social per a les dones, car era assimilada a l'absència d'honor⁴¹. El dot significava doncs, una veritable cruïlla entre pautes demogràfiques i de construcció de la identitat sexual; entre psicologia personal, normes de successió, mode d'herència i model de relacions familiars⁴². Dotar directament les filles —com a compensació de l'exclusió en la successió al patrimoni— significava fer circular entre els diferents grups domèstics una quantitat considerable de béns, sovint capitalitzables en metàl·lic. El fons conjugal⁴³ aplegat mitjançant l'orientació política de les concessions dotals sembla haver generat un seguit de decisions demogràfiques, econòmiques i culturals força rellevants en un context menorquí de forts canvis en l'estructura de la propietat de la terra.

De resultes d'això no sembla agosarat suggerir la presència d'una pressió familiar en aquelles decisions, per tal d'orientar la capacitat de reproducció de les dones. Alguns dels factors més incipients, en el sentit d'afectar les opcions i els costums de limitar —o estendre— llur període de fertilitat, serien:

⁴⁰ Sobre les institucions de l'hereu i la legítima, així com de la dissortada presència de fadrísters (anomenats lladres de porxu), vid. F. Hernández Sanz, *Compendio... op. cit.*, p. 291.

⁴¹ M. Rivera ha emfasitzat el sentit de definició cultural discriminatòria implícita en el dot, al reforçar els efectes d'una educació en inferioritat de les dones; «El dot i el lloc de la dona a la societat medieval», *L'Avenç*, 48 (1982), pp. 69-73. D. O. Hugues argumenta que el desenvolupament històric de la dotació directa, en metàl·lic, a les societats urbanes meridionals, afavorí les possibilitats de fusió i control dels béns per part dels marits; «From brideprice to dowry in Mediterranean Europe», *Journal of Family History*, 3 (1978), pp. 262-296.

⁴² Ll. Ferrer i Alós, Pagesos, rabassaires i industrials a la catalunya central (segles XVIII-XIX), Barcelona, 1987, p. 603; G. Augustins, «Esquisse d'une comparaison des systèmes de perpétuation des groupes domestiques dans les sociétés paysannes européennes», *Archives européennes de sociologies*, XXIII (1982), pp. 48-51.

⁴³ M. Segalen esmenta «le pouvoir économique de la femme au sein du ménage» (op. cit., p. 130 i ss.). Algunes recerques han assenyalat com, de forma no sempre infreqüent, el fons conjugal i sovint, també, part de l'aportació salarial del marit, foren administrats per les «responsables» de la llar. Cf. P. Lasslett, *Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared*, Prato, XIII Setmana di Studi, p. 11 i S. Narotsky, *Mujeres, hogares y talleres*, Valencia, 1988, p. 125.

- a) l'edat mitjana d'accés al matrimoni (per les menorquines més propera als 20 anys que als 22 o 25 dels homes).
- b) el grau de fadrinatge femení definitiu (gairebé el 30%)
- c) la proporció de vídues joves no remaridades.
- d) el quocient de fertilitat matrimonial baptismes/matrimonis: (4,6 entre 1701-1750).
- e) l'estabilitat micro-política de les pautes socio-sexuals —de «gènere»— escatides per Armstrong.

Voldriem insistir en que l'acció d'aquests factors depen tant de freqüències sociològiques estructurals, com de decisions més personals. I no sembla sobrer adduir que acurats estudis demogràfics —dels quals n'extraïem aquelles pautes— han remarcat l'extraordinària precocitat del jovent menorquí per accedir al matrimoni⁴⁴. La nupcialitat precoç era seguida d'una fecunditat alta, amb certes oscil·lacions i notables contrastes entre els diferents termes de l'illa.

Segons dades censals del 1786, (quelcom tardanes en relació al nostre estudi, però reveladores de pregones regularitats), les viles d'Alaior (que comptava amb un 69% de dones casades abans dels 25 anys), Ferreries (amb un 65%) i Mercadal (63%), es diferenciaven prou de Maó (amb el 42%) o Villacarlos (30%) per l'accés de les seves dones al matrimoni —més precoçment— i dels seus homes —més tardanament, en bona part, un cop passats els 25 anys—⁴⁵. Aquestes xifres semblen suggerir una hipòtesi, de caire provisional: als termes de l'interior, amb una menor densitat de població, més actius agràris, menys activitats manufactureres, i, alhora més endeutats i amb menys recursos fiscals, tendia a predominar una considerable asimetria de «gènere» en l'edat d'accés al matrimoni.

⁴⁴ T. Vidal i J. Gomila, «Menorca: tres segles d'evolució demogràfica (1570-1870), *Estudis Balearics*, vol. V (1985), pp. 9-26. Segons dades del cens de Floridablanca de 1786, Menorca —en contrast amb el retard sistemàtic de la població mallorquina— comptava amb més de la meitat de les dones, i més d'un 40 % dels homes casats abans dels 25 anys. Els percentatges sobre el total de població eren els següent, segons J. J. Vidal (*El cens de Floridablanca a les Illes Balears*. Mallorca, 1989, p. 115-116):

	MENORCA		MALLORCA	
	homes	dones	homes	dones
De 7 a 16 anys	0'38	0'16	0'06	0'16
De 16 a 25	41'44	56'89	15'68	25'65

⁴⁵ J. J. Vidal, *ibid.*, p. 182.

A l'igual que la nupcialitat precoç, ja assenyalada per Armstrong i J. Ramis⁴⁶, altres oscil·lacions de les pautes demogràfiques convé relacionar-les, més aviat, amb els efectes de decisions personals i de grup en un context familiar. Així, una extensa tradició d'estudis d'antropologia històrica ha destacat de quina manera, mitjançant costums com els matrimonis homogàmics, el celibat i l'emigració, en societats rurals molt jerarquitzaes, les cases, conscientment, reixien —o no— a facilitar-se la reproducció del fons conjugal, així com la transmissió intergeneracional del patrimoni i/o dels drets d'ús associats⁴⁷. Ara: cal advertir l'abús conceptual que significa dissoldre en un agregat analític («grup domèstic») les relacions socials internes a les llars, fent aleshores invisible la dominació d'uns coresidents per d'altres d'acord amb criteris jerarquitzants d'edat i de pertanyença a un grup sexual, definit culturalment.

Tanmateix, hom critica l'existència d'un sentit anacrònic en considerar els grups domèstics com a unitat d'anàlisi exclusiva i homogènia. Aquesta perspectiva ha comportat, en moltes recerques, lliscar-hi cap a explicacions familicentristes, que pressuposen el grup coresident com a contraposat a un món exterior indiferenciat⁴⁸. Per això, pretenem considerar el desplegament de la institució familiar en un medi social, polític i cultural més extens, en el qual, es ha semblat distingir alguns aspectes-clau en la regulació d'un fluxe migratori camp-ciutat.

Primer: a la Menorca de la primera meitat del Set-cents l'increment del nombre d'explotacions agràries i dels caps de bestiar fou acompanyat per la difusió de l'amtgeria. Els aventatges relatius d'aquell contracte agrari semblen haver estabilitzat temporalment —amb conflictes sovintejats, però— una relació social amb una forta connotació política de reciprocitat entre *senyors del lloc* (ben sovint absentistes) i caps de les famílies pageses amtgeres⁴⁹.

⁴⁶ «Se casan a la edad de 13 o 14 años, y algunas veces más pronto. Y empiezan a desmerecer a los 24 o 25» (*Ibid.*, p. 199). També destaca com a costum de les menorquines perllongar l'al·letament dels fills per espai de dos anys, «para que estos no padezcan hambre por causa de su numerosa progenie» (p. 201).

⁴⁷ P. Bordieu, «Les stratégies matrimoniales dans le système de reproduction», a *Annales ESC*, 27 année (1972), pp. 1120-1123.

⁴⁸ Vid. G. Levi, *La herencia inmaterial*, Madrid, 1990, p. 78. I. Terradas ha destacat el caire ambivalent de moltes decisions de les persones a les classes rurals, a *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana*, Barcelona, 1987, pp. 30-31.

⁴⁹ C. Markham, *The Story of Majorca and Minorca*, London, 1908, p. 267. E. P. Thompson ha argumentat sobre el poc servei de termes descriptius, generalitzats sense matisos com «societat paternalista» o «patriarcal» per l'aprofundiment analític (*Tradición, revuelta y conciencia de clase. Estudios sobre la crisis de la*

D'aquest lligam asimètric, en resultava que el matrimoni fos un condicionament aventatgós per a accedir a l'explotació del *lloc*, el mode menorquí de llar simple (*simple family household*), desenvolupada com a explotació familiar de dimensió mitjana o gran. Un cop constituïda la llar per la pagesia amitgera, l'aplec d'un fons conjugal havia de facilitar fer front a les aportacions de capital (eines agrícoles i gairebé la meitat dels caps de bestiar, sobretot) i de treball en família, demanades per aquell contracte de durada indefinida, però rescindible per voluntat de qualsevulla de les parts⁵⁰. Acontentem-nos ara de dir que el pagès mitger cap de casa, acostumava a organitzar i menar el treball dels corresidentes. A ell sembla pertocar-li d'administrar l'explotació intradomèstica de la força de treball. Més endavant, veurem com aquesta explotació de la mà d'obra familiar era condicionada i sostinguda per atribucions simbòliques de la divisió sexual del treball. Es a dir, per representacions persistents del treball femení entés com un simple «ajut» o complement dels circuits econòmics extradomèstics de producció i distribució de béns i de renda.

Segon: l'accés dels barons al matrimoni podia permetre, en aquell enclavament comercial i estratègic, defugir de la pressió de les descripcions militars sobre una població pagesa i marinera. Així s'expressava la qüestió, en termes viscuts, en una sensitiva cançó recollida a l'obra de l'Arxiduc Lluís Salvador:

Digeu me, pobre madona,
Perque vengu s'heredat
Que teniu de vosres avis,
No guañau prou per menjar,
O voleu vestir a la moda
Com tantos i tantas fan?
—Un infant meu entra en quintes
i no lo vui veurer soldat⁵¹.

Tercer: la primera meitat del Set-cents menorquí es caracteritzà també per la incidència dels efectes de la pesta de mitjan segle XVII

sociedad preindustrial, barcelona, 1979, p. 20). També, S. Rowbothan, («Lo malo del "patriarcado"», a R. Samuël (ed.), *Historia popular y teoría socialista*, Barcelona, 1985, pp. 248-256).

⁵⁰ T. Vidal, «La aparceria a Menorca: un problema de geografia social», a *Aportacions en homenatge al geògraf S. Llobet*, Barcelona, 1979. L'autor insisteix en l'hegemonia local de l'amitgeria als *llocs*, en detriment de la família troncal (en particular, p. 200).

⁵¹ Lluís S. Habsburg-Lorena, *Die Balearen. Geschildert in Wort und Bild*, Würzburg i Leipzig, 1847, vol. II, p. 292. COnvé recordar que als anys 1720 i 1743 hi hagué certa resistència armada als piquets de lleva.

sobre els grups d'edat més joves. El resultat fou una minva accentuada de la taxa de nupcialitat entre 1730-35. I, en conseqüència, l'estabilització del ritme de naixements al mateix decenni⁵².

6. La tradició oral recollida pels folkloristes locals⁵³ dugué a bastir un curiós protagonisme dels usos socials de la institució del dot. Així ho féu la cançoneta abans esmentada:

Son las onze de la nit,
 ¿Madona perque vetlau,
 Perque vos cremau la vista
 Ja cusint o ja filant?
 Apagau es llum, madona,
 Y nauvos-ne a descansar.
 -Tenc una filla que es casa
 Y Jo per sa dot trabay⁵⁴

En particular, la paremiologia menorquina en suggereix la presència d'un criteri comunitari de valors morals i sexuals, en termes d'honor (que equivalia a docilitat, riquesa i atractiu) i deshonor, atribuït clarament a dones pobres o «errades»: «Sa dona té sa dot a sa cara», «Dona qui menja p'és carrer, perd sa dot», «No esperis bé, si de sa dona no et pervé», «De dia va madona, i de nits crema sa oli». No hi mancarà tampoc el judici masculista: «Dona guarda, fuida llarga; dona macarrona, fuida redona»⁵⁵ Ben present rau, també, un lligam pregon entre representació cultural de la femineïtat i atribució de tasques i jerarquies específiques, com ara a l'entorn de la nutrició: «Dona endreçada, panera preparada».

Cuitem a esmentar que aquests «refranys sàvis» es poden veure com l'extensió d'unes relacions de poder, traduïdes en taxonomies pràctiques. Es a dir, en sentències de forma lleugera, però modulades a partir d'homologies binàries poc encobertes, derivades del contrast entre una denotació explícita —marcada, diríem— de «femineïtat» i un altra, implícita com a universal, però de referència «masculina» en l'ordre semàntic. Per això, als refranys «el diable són dones!» o «qui

⁵² T. Vidal i J. Gomila, *op. cit.*, pp. 13-16; T. Vidal, M. L. Dubón i J. Gomila, *Enciclopèdia de Menorca. La població menorquina* (II), Maó, 1979, p. 28.

⁵³ F. Camps i Mercadal, *Folklore menorquí de la pagesia*, I, Maó, 1986 (1909), pp. 296-297. Una crítica al sexisme del discurs folklorista és desenvolupada per M. Segalen, *op. cit.*, pp. 171 i ss.

⁵⁴ Ll. S. Habsburg, *Die Balearen...*, *op. cit.*, II, pp. 291-292.

⁵⁵ *Garda* volia dir «gaiarda», endreça, resolta; *Macarrona*, en canvi, era «bruta» o «descurada». Vegeu la veu «Dona» dins A. M. Alcover i F. de B. Moll, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, 1980, t. IV, p. 550-553.

canvia de dona, canvia de dimoni» es condensava quelcom més que una *boutade* misògina.

Una incitació imaginativa semblant, o una mica més medievalitzant, la trobem a l'escena teatral. A Menorca, era freqüent la representació d'obretes de teatre hagiogràfic, escrites per capellans. Davant la *Vida de Sant Antoni Abad*, per exemple, espectadores i espectadors no restaven pas indiferents per la ironia dels dimonis, confabulats per fer caure en pecat al sant eremita. Amb aquests mots, Lucifer dissuadia Satanàs de temptar la germana del sant:

«Sa germana, deixa-la estar;
basta prou que sia dona,
que per no ser cosa bona,
poc t'hi has de destorbar»⁵⁶

L'associació entre femineïtat i acció demoníaca no deixava de ser inquietant a començaments del XVIII. Una notícia del juliol de 1678, havia apuntat la responsabilitat de la Inquisició de Mallorca sobre una quèstió viva a l'illa. El Jurat Clavari exposà el següent avís al Consell General: «Déu nostro senyor, per sos justs judicis, ha alguns anys permet haja en la isla persones embriuxades, spirituales y endemoniades, y per veure se ha extès y augmentat de cada dia en donas casadas, donzellas, religiosas y minyones y hòmens»⁵⁷.

Dins d'aquella tradició, les dites que després hom diria «populars» esdeveníen senyals i fites renovades de boca en boca; adoptades als malsparlars de la gent formaven un lèxic a l'abast per a interpretar constantment les relacions socials. Refranys com «una dona fa la casa, i una dona la desfà», «bo o dolent, de sa dona sies parent», havien de permetre afirmar simultàniament la necessitat de les aliançes, la resolució dels estatus de les cases i el refermament dels privilegis atribuïts a cadascun dels grups socio-sexuals. Darrera dels convencionalismes, en realitat, el refranys assenyalaven els límits d'un sistema tradicional de valors agraris, simbolitzats en l'ordre

⁵⁶ Joan F. López Casanovas en prepara l'edició d'aquest manuscrit de finals del segle XVIII. Vid. «La literatura catalana a Menorca», *Faig*, n. 5 (1976), p. 6.

⁵⁷ F. Martí i Camps, *Iniciació a la història de Menorca*, Palma de Mallorca, 1973, pp. 134-135; José Luis Amorós, *Brujas, médicos y el Santo Oficio. Menorca en la época del Rey Hechizado*, Ciutat de Mallorca, 1991, pp. 223 i ss. Hom adverteix que prou sovint, «malalties» atribuïdes a la possessió demoníaca, o d'altre tipus, apareixien entre els grups oprimits d'una societat i, en particular, en les dones. (Vid. J. C. Brown, *Afectos vergonzosos. Sor Benedetta: entre santa y lesbiana*, Barcelona, 1989, pp. 69 i ss).

domèstic⁵⁸ i el benefici del cognom i que, amb certes urgències, en boca d'alguns, convenia restaurar i reforçar. En general, es referien a un honor *baix*⁵⁹. I en les opinions connotades per la xarxa d'avinenteses eminentment masculines, de vegades no era pas absent una percepció de la dinàmica classista: «A casa de dona rica, ella va a sa processó i ell, repica», «molta diligència i poca consciència, fan un home ric»...

Com a rerefons d'aquestes representacions, sempre hi rau una pregona tensió de «gèneres» i grups socials; tensió que s'inscrivía en intuïcions i desvetllaments de la dinàmica de la formació social. «*Mentre hi haurà campanes, hi haurà dones mundanes*» no és sinó un resum, temptatiu i ambivalent, però encertat, de la vida menorquina del Set-cents. Per tant, sembla escaient entendre les dites anomenades «populars» com un reforç d'actituds amotllades per les velles institucions sòcio-familiars de l'illa, alhora però, somogudes per les noves possibilitats i jerarquies ofertes per un món mercantil i com d'amagatotis, desfamiliaritzador.

El mateix Joan Ramis jugava cruament amb aquell codi. A un poema volia exposar la mala fama d'una jove i pronosticar-li una cursa segura cap al món de la marginació social. Però podem també capgirar la lectura, i atendre a la descripció realista d'un cicle vital de dona en un context que posava durament a prova l'estoc d'honor femení⁶⁰:

Te faran llogar cambreta
i sa panxa te ompliran;
i et posaran a pesseta
com amb ses altres heu fan.
Llavors vindrà es parir,
es plors, sospirs i gemecs;
i per venir-te a assistir
no bastaran es teus precs.
De es parir vindrà es criar
o sinó heu embordiràs;
i, com no es podrà ocultar,
afrentada romandràs.

58 L'arxiduc Lluís Salvador aplegà a Die Balcaren... (op. cit., II, p. 293) una il·lustració popular de l'autoritat del cap de família i, també, de contestació filial:

Na Martina s'estufa
Quant l'i parlan de casar;
Son pare la vol tancar,
Dins s'estable de se ruca.

59 I. Fazio i G. Gribaudo, «Onore e storia nella società mediterranea», a Quaderni Storici, XXV, n. 1 (abril 1990), p. 282.

60 J. Ramis i Ramis, *Poesies... Op. cit.*, p. 27.

Ja no veuràs més tal gent
 quan ells te han despatxada
 i acabaràs tristament
 o en el parque o sa Esplanada

Tots aquells ressons antics d'«honor» que, per contrast, donaven sentit a la denúncia eclesiàstica de les «dones escandoloses» cal veurels —d'altra banda—, com a propis d'una illa amb migracions importants, depenent dels intercanvis marítims internacionals i, en particular, de la importació i reexportació de cereals provinents de Berberia i del Mediterrani Oriental⁶¹. En raó d'aquell medi, esdeveníen signes d'una època obsessionada, molts anys encara després de la gran pesta de Marsella del 1720, per nocions no gaire científiques de «contagi».

Per això, sense exagerar el valor analític d'un argument en termes de «control social», convé esmentar que Armstrong descriu un Cos Social amoïnada per possibles contagis, el control del contraban i pels efectes d'un comerç exterior desequilibrat. Ell mateix recordava que les botigues de proveïment públic de grans, vi, oli o aiguardents, els «stancs» de l'època, etimològicament deriven del verb «tancar»⁶². Al capdavall, hom pot advertir com, amb insistència, de socarrel, una por considerable a l'«escàndol» i la «publicitat» raïa en aquelles administracions set-centistes, que no deixaren de projectar reglaments ni d'administrar «spurgos» i mesures ordinàries estigmatitzadores o extraordinàries (de «cordó sanitari») en la defensa del «bé públic»⁶³.

7. En resum: l'aplec de documentació pouada, no debades parcial i curulla de connotacions de poder social, sovint relligades a les identitats sexuals, convida a una lectura *a contrario* que permeti de remarcar el caire parcialment indeterminat dels efectes d'un ordre social resultant de les expectatives d'una concepció administrativa i religiosa de les competències del poder polític. Es tractava d'un ordre tan sols mig prefigurada, que confonia patrifocalitat familiar, social i política amb intervencionisme mercantilista. I era precisament el caire temptatiu i indeterminat d'aquell ordre, atesa la migrada disponibilitat de recursos, allò que alguns elements oficials mirarien de reformar, tal

⁶¹ A. Marí, «El comerç de blat al port de Maó, 1792-1802», a *Estudis d'història econòmica* (1989, 2), pp. 135-157.

⁶² Cf. A. Ramis, *Noticias...* Quadern VII. Maó, 1838, p. 30.

⁶³ Vid. L. Roura, *L'Antic Règim a Mallorca. Abast de la Commoció dels anys 1808-1814*, Barcelona, 1985, p. 69; S. Cerruti interpreta —considerant els treballs de Freud i Delumeau— la socialització d'algunes pors en contextos de pandèmia com un «retorn del refusat», contra el qual els poders socials refermaven la seva legitimitat («A Metaphor for Social Exchange: The Florentine Plague of 1630», a *Representations*, 13 (1986); en particular, pp. 156-160).

volta engrescats pels desafiaments suscitats pel nou curs socio-econòmic en procés, accelerat a bastament pel canvi de sobirania al primer quart del Set-cents.

Les representacions —de llarga durada— de la condició femenina tendien a denotar especialització reproductiva, confinament i exclusió. L'enjudiciament amb un raser actual no hauria, però, de menystenir com la pràctica social reconeixia un valor d'ús fonamental (sexual-afectiu i productiu) dels atributs femenins a l'escala domèstica. I, com, tanmateix, aquests instituïen la persistència d'un valor de canvi considerable, actiu a través de circuits socials d'ample abast (aliances matrimonials, accés a l'usdefruit de la terra, inquietants poders sobrenaturals, etc.)⁶⁴, que, en canvi, no eren traduïts en la representació universal de la *res publica*.

Una institució clau, el dot, protegida per l'entrallat més formal — però no pas exclusiu— de valors comunitaris, els associats a les cases i predis familiars, condicionava l'edat i l'accés de les dones al matrimoni. En termes recíprocs, aquesta institució s'adiuava amb varies pràctiques que dreçaven el cicle de vida de les menorquines: el treball en família, la protecció cultural de la virginitat i l'aprenentatge mimètic dels rols domèstics per part de les fadrines des dels anys d'infantesa. Alguns testimonis coetanis semblen suggerir llur enclotament com a resultat de la protecció i control marital de la mà d'obra i de l'herència, tot prenent bona cura els menorquins de les fidelitats conjugals. En breu, hom resumia: «Dona, una i bona».

La vida marinera concentrada al port de Maó, força mercantilitzada, no era —és clar— menys dinàmica que la vida de pagès. En contrast amb aquella, s'articulava entorn a unes formes de sociabilitat menys pautades, encara que més condicionades pel procés d'assalarització. Per tant, el contacte i la integració en l'ambient del port de Maó ben possiblement havien de generar unes expectatives de socio-sexuals potser quelcom més fluides, però tanmateix asimètriques i alienadores de l'autonomia humana.

En aquell món desdoblant, la coacció pre-criminològica i pretesament exemplificant encetada per la repressió de les dones «escandaloses», permet de considerar com i per què la transgressió activa dels rols de «gènere» associats al matrimoni catòlic convencional per part d'un sector de dones de pagès i del poble menut no va actuar en aquells anys com una «vàlvula d'escapament». Més aviat, pensem, cal comprendre l'anomenada «desverguença» femenina com una amenaça real, però desfibrada —mercantilitzada—, a aquell *status quo* religiós, social i polític que raïa condensat en nocions comunitàries d'honor i deshonor. Per això, la ordenació

⁶⁴ Alguns aspectes d'aquesta dialèctica són esbrinats per R. Rossandra, «Instituciones contra la mujer», en *El País*, 23-6-1985.

política latent en la connotació de significats d'orientació sexual en les relacions socials, creava costum, tant com en refermava.

D'altra banda, sembla adient relacionar el cas menorquí amb d'altres recerques arreu entorn dels «sistemes sexe-gènere» que ens han familiaritzat amb contextos en què el matrimoni era, per a bona part de les dones, una obligació social, aparentment, sense d'altres alternatives raonables, fora de llurs pròpies possibilitats⁶⁵. I, en respecte als homes, el *dictum* consuetudinari era ben clar: «Qui no té dona ni bagassa, ell mateix s'apedaça», deien a les Balears. Comptat i debatut, però, hem vist com algunes dones van haver de provar a desafiar el que A. Kollontai anomenaria —amb imprecissió nominal, però en el llenguatge de l'experiència— «les cadenes de la comunitat». Així, sota la crosta d'un ordre prescrit, emergia la co-presència d'un món plebeu potser quelcom menys jeràrquic, però tanmateix, de gran rudesia. Aixó és: unes formes de vida en relació de contigüitat —més que d'oposició— amb les pautes de la vida cultural més enlairada.

En efecte, algunes traces esborradisses encara llambregen el record d'aquell ambient «baix» del port i de l'hostal. Un medi en el qual, enmig dels constreyniments de l'època, algunes «Paysanas», que en deia el Vicari Barceló, maldaren per subsistir i coneixeren amb amargura, la renovació de sofrències derivades de l'enmudiment per mor dels costums i de la rigidesa ineficaç de la llei. Malauradament, el curs de la nostra pesquisa⁶⁶, no abasta encara en fornir-nos-en si algunes d'aquelles dones creuaren el que hom diria les fronteres més invisibles. Però vessa recança intuir la correspondència amb els fets susdits de la veu de Salvat-Papasseit, quan reportava què ençà al moll «s'arraulia el preu fet de la angoixa».

JOSEP MARIA PERLASIA
JOAN PONS I ALZINA

*Llicenciats en Història
Universitat de Barcelona*

Resumen: Los autores, a partir de un caso particular, realizan un ensayo de interpretación del desafío que significó dicho caso para las

⁶⁵ Cf. M. Rosaldo, «The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding», a *Signs*, vol. V, n. 3 (Spring 1980), pp. 389-417.

⁶⁶ Limitacions d'espai ens han obligat a reduir les notes a la documentació més imprescindible. Tot i la seva imperfecció, aquest escrit s'ha vist beneficiat amb les observacions i esmenes d'alguns mestres i amics. A tots, ells i elles, agraïm llur sentit crític i llur encoratjament afectuós.

pautas de orden social y moral imperantes en la primera mitad del siglo XVIII en la isla de Menorca bajo dominio británico.

Summary: The authors, starting from a particular case, write an essay on the challenge that such case ment for the social and moral rules prevailing on the first half of the XVIIIth century in Menorca, under the british government.